

KAN VI LITA PÅ DETEKTIVEN?

P. O. Träskman

I et intervju publicerad i en svensk veckotidning (Femina 29/1980) fastslår Dagmar Lange, pensionerad rektor och litteraturdocent, att ”deckare har *ingenting* med verkligheten att göra! Ska inte ha det!” Själv har hon ju som känt levt upp till den regeln, inte bare genom att skriva romaner som allt mer fjärrmat sig från verkligheten, utan att för den skull bli eggande fiktion, utan även genom att dölja sin verkliga person bakom pseudonymen Maria Lang.

Det är rimligt att förmoda att en rätt stor del av deckarläsarna delar Dagmar Langes uppfattning. När man blandt allt det som finns att göra eller att underlåta, väljer att läsa en deckare är det oändligt sällan man gör det i akt och mening att skaffa information om verkligheten. Deckarens uppgift är i första hand att ge förströelse.

Dette utesluter i alle fall inte att deckaren också kommer, eller kan komma, att få en informationsspridande funktion. Sociologiska undersökningar ger vid handen att brott är underhållande och att allt det som skrivs om brott, d.v.s. allt från notiser i dagspressen om brott och domar, beskrivningar i böcker och tidskrifter om autentiska fall ur brottets värld till ren fiktion, gärna läses av en stor del av befolkningen (Anttila & Törmudd 1973, s. 96). Andra undersökningar ger vid handen att befolkningen överlag har en rätt vag bild av samhällets rättssystem och dess funktion. Det är inte långsökt att förmoda att denna lucka i kunskaperna lätt fylls med information ur brottslitteraturen. Det som beskrivs i deckarna uppfattas som en beskrivning av verkligheten, även om detta ej varit avsett.

Det är självklart att olika deckargenrer i detta fall är i olika ställning. De traditionella pusseldeckarna och de hårdkokta dryparna är ofta så avlägsna från dagens verklighet, att risken för att en läsare ens omedvetet låter sin verklighetsbild utformas genom dem är rätt liten. Det samme gäller naturligtvis för ren science fiction. Men ju mer verklighetstrogna inslag som infogas, desto större blir sannolikheten för att läsaren kommer att uppfatta det som beskrivs, eller delar av det, som verklighet. Också om personerna och händelserna är och uppfattas som ren fan-

tasi, kan den ram som man gett dem, de institutioner som omger dem och de normer som styr deres handlande upplevas som reella. I de mest realistiska polisrutinromanerna kan t.o.m. en personbeskrivning uppfattas som så sann, att personen förmodas vara verklig. Martin Beck är inte utan orsak Sveriges internationellt sett mest kända polis (Sweden Now 3/1981).

Det är dumt att ignorera eller underskatta deckarens roll som informationskälla. Även om deckarförfattaren inte medvetet avsett det, är sannolikheten för att det som beskrivs uppfattas som en beskrivning av verkligheten, eller åtminstone kommer att bidra till den bild av verkligheten som läsaren bildar sig. Det är självklart att det inte är irrelevant vilken denna bild blir. Även om deckarens funktion inte får inskränkas till att bli en förmedlare av kunskap om samhällets brottslighet och dess kontroll, eller av "godkända" sanningar om rättssystemet, kan man kräva en viss etik. I den mån existerande organ och institutioner beskrivs, bör beskrivningen vara sanningsenlig, i den mån texten, öppet eller dolt, ger uttryck för attityder, bör det vara attityder som etiskt och politiskt är godtagbara.

Hur väl svarer dagens finska deckare mot denna standard? Är de godtagbara informationskällor när det gäller dagens finska brottslighet och dagens straffrättsliga kontrollsystem? Är de attityder som de ger uttryck för sådana som reservationslöst kan godkännas.

Det är självklart att en fullständig granskning av deckarlitteraturen i Finland är omöjlig i detta sammanhang. Trots att denna litteratur internationellt sett inte är så stor (särskilt i den finskspråkiga förströelse-litteraturen förefaller det som om krigsromanerna både till antalet och i fråga om läsarpopularitet kommer i första rummet), är den dock mycket varierande både ifråga om ambitionsnivå och kvalitet. Den följande granskningen bör därför närmast ses som en mer eller mindre representativ fallstudie.

Det lär knappast råda någon tvekan om att Finlands mest kända deckarförfattare är Mauri Sariola. I år, då han fyller femtiosju år, har han utgivit sammanlagt ca. 70 romaner, de flesta mer eller mindre låtta. Långt ifrån alla är deckare, men ett tiotal betecknas av honom själv som antingen "polisromaner" eller "rättegångsromaner". Sariola hör till de rätt få finska deckarförfattare som översatts. Vissa av hans böcker har översatts, förutom till skilda nordiska språk, åtminstone till engelska och franska. Hans största internationella merit är att han år 1970 fick Prix du Roman d'aventures.

Mauri Sariola kan förmodas ha rätt god kunskap om det finske rättssystemet. Efter studier i juridik, som visserligen aldrig ledde till någon slutexamen, verkade han som journalist. Under tio år var han ansvarig för kriminalreportagen i Finlands största dagstidning, Helsingin Sanomat.

De teoretiska kunskaper och praktiska erfarenheter, däri inbegripet personkontakter med praktiskt verksamma poliser, advokater och andra jurister, som Sariola bör ha fått under denna tid, gör att hans sakkunskap kan förväntas vara större än den rena amatörens.

Till en del kan också denna sakkunskap sägas komma till uttryck i Sariolas deckare: de innehåller rätt få direkta sakfel. I texten ingår (korrekta) hänvisningar till stadganden i strafflag och rättegångsbalk. Ibland anges namnet på en författare eller en bok, som ingår i de juridiska kursfördringarna. Beskrivningen av rättegångsförfarandet är i huvuddrag korrekt och i vissa personbeskrivningar kan man ana sig till verkliga förebilder.

Trots detta kan man säga att det är en skev bild av verkligheten som Sariola ger: den information om den finska brottsligheten och de finska brottslingarna som man får är, om inte helt falsk, så i alla fall mycket begränsad. Trots korrekta detaljer är helhetsbilden av det finska kontrollsystemet för brottslighet både bristfällig och verklighetsfrämmande. Den realism som böckerna ger uttryck för, visar sig vid en närmare granskning vara mycket skenbar. I böckerna kommer därtill sådana attityder till uttryck som ofta är tveklaktiga.

Deckarnas brott är mordet. I deckarlitteraturen finns det rätt få böcker som uteslutande eller huvudsakligen är uppbyggda kring någon annan brottstyp än uppsåtligt dödande. Det som varierar är mord-sättet, mordvapnet och motivet, men mordet bibehålls som stomme (*Broberg 1974 a och 1974 b*).

Sariola är inget undantag i detta avseende. Mordet eller dråpet är också hans brott och de variationer som han bjuder på gäller mord-sättet och motivet. Som deckarförfattare är Sariola i detta avseende just så unik som man kan vara, om man är en av hundratals andre likadana. Den kritik som man riktas mot honom, kan därför lika väl riktas mot de allra flesta deckarförfattare. Att ansvaret delas av många leder dock inte till att kritiken blir oberättigad.

Mordets popularitet bland deckarförfattarna är i och för sig lätt att förstå. Dödens ovillkorlighet inger alltid en normal läsare med den livslust han/hon har en viss känsla av rädsla och förtvivlan. Därtill är mord och dråp tacksamme brott att beskriva och fantisera omkring. Tanken på det fulländade mordet kan erbjuda intellektuell stimulans samtidigt som utförandet av mordet kan göras till en ritual som närmar sig skön konst.

Ur krass kriminalpolitisk synpunkt är detta upphöjande av mordet till brottenas brott omotiverat. De uppsåtliga brotten mot liv utgör inte i dag något brännande kriminalpolitiskt problem. Av alla brott som kommer till polisens kännedom under ett år utgör de uppsåtliga livs-brotten ej mer än ca. 0,1 promille. De skador som dessa brott medför

för samhället är betydligt mindre än skadorna inom flera andra brottskategorier. Deckare som uteslutande handlar om mord eller dråp, utan att ställa dessa brott i relation till andra brottskategorier, inger läsaren den falska uppfattningen att brott betyder mord och all annan brottslighet är mindre väsentlig. Med dagens kunskap om t.ex. den moderna ekonomiska brottslighetens skadeverkningar, framstår detta som en oförlätlig verklighetsförvrängning.

Därtill kommer naturligtvis att verklighetens uppsåtliga livsbrott oftast är helt annorlunda än deckarnas mord. I verkligheten är de planerade morderna rätt sällsynta. Betydligt vanligare är dråpen i misströstan eller i hastigt mod och alla de fumliga fall då både gärningsperson och offer varit så berusade att de aldrig riktigt förstått vad som hände. Verklighetens uppsåtliga livsbrott är ofta enbart trista.

Deckarna handlar vanligen endast om utredningen av ett brott. Det som händer efter det att brottet klarats upp, blir ofta helt förbigånget. Deckarnas hjältar är därför brottsutredarna, poliser eller privata detektiver.

Det kan räknas till Sariolas fördel att han i sina rättegångsromaner även försökt beskriva rättegångsfasen. Helt utan föredömen har han förvisso inte varit: upplägningen i Sariolas rättegångsromaner liknar till väsentliga delar den som är bekant från Erle Stanley Gardners Perry Mason-böcker. Detta leder också till en sådan fokusering på försvarsadvokaten och hans roll i rättegången som gör att framställningen som helhet blir verklighetsfrämmande.

Ett gott exempel på detta är Sariolas första rättegångsroman, "Lavean tien laki" (har utkommit på svenska under namnet "Fallgropen"). I den ställs advokat Viima (namnet betyder "snål blåst") inför uppgiften att försvara en respektabel dam i den högre medelåldern för mord på hennes älskare. Hon har påträffats "på bar gärning" vid liket och med rykande mordvapen. Polisen och åklagaren är övertygade om hennes skuld och uteslutar möjligheten av att någon annan vore den skyldiga.

I denna situation besluter sig advokat Viima för att företa privata undersökningar. Några avgörande bevis för sin klients oskuld får han dock inte fram — det återstår därför inte för honom någon annan möjlighet än att i en lång, sinnrikt upplagd plädering inför rätta, få de skyldiga att avslöja sig. Genom ett förhandsavtal med den eljest mycket formalistiska ordföranden för rätten, får Viima möjligheter att oavbruten av rätt och åklagare driva fram rättvisan till seger. Polisens roll förbleknar helt i jämförelse med advokat Viimas briljant upplagda plädering och åklagaren framstår naturligtvis både som inskränkt och okunnig.

För en person som aldrig varit närvarande vid en finsk rättegång kan berättelsen t.o.m. förefalla trolig. För andra framstår den endast som ett bidrag till mytbildningen kring advokaten. Den ger felaktigt

uppfattningen att advokatens roll även i finsk rättegång, skulle vara mycket aktiv och präglad av vältalighet inför rätta. Den ger sken av att vägen till rättvisa endast går via juridiska finter och ett utnyttjande av personliga kontakter. Endast en god advokat kan rädda dig undan den enfaldiga åklagaren.

I polisromanerna är tyngdpunkten naturligtvis en annan. I Sariolas romaner är den centrala gestalten en polis, kriminalinspektör Susikoski (namnet betyder Vargfors). Han är en lugn, tillknäppt och envis, men effektiv person. Han kan begå något misstag, men aldrig något avgörande. Han låter sig inte skrämmas av någonting världsligt: som mycket ung har han ryckts med i kriget, där han tagit del i strider på Karelska näset. I själva verket är han en stereotyp av den finska polismannen, sådan som polisen själv vill se honom. Det förvånar därför inte att Sariola av en finsk intresseorganisation för poliser, fått motta en hedersbetygelse för att han beskrivit polisen sådan som den verkligen är.

Och ändå är beskrivningen av polisen och polismannen Susikoski så bristfällig. I böckerna betonas visserligen att polisens arbete är tungt och svårt: "det som i detektivromanerna går som en dans för de ljushuvuden till detektiver som där beskrivs, det kräver i verkligheten mycket arbete". Men arbetsrutinen beskrivs aldrig i detalj. Det framgår inte vilken utbildning polismän i olika ställning vanligen har fått eller vilka befogenheter polisen har i olika situationer. (T.ex. vilken rätt polisen har att bära och nyttja vapen, att göra kroppsvisitation eller husrannsakan eller att besluta om häktning). Det framgår inte heller vilka tekniska resurser polisen egentligen har. Dessutom kan man inte säga att Susikoski eller någon annan polisman någonsin skulle framstå som en levande människa. Relationerna till överordnade och kolleger beskrivs mycket knapphändigt och relationer till andre människor, förutom de påtvingade till brottslingar som de har till uppgift att få fast, saknas nästan helt. Några egna tankar och värderingar har Susikoski knappast alls, han kan attraheras av en kvinnokropp, sådan som den framträder under blusens åtsmitande tyg – men därvid blir det. Med män utbyter han inte tankar, reflexioner eller förtroenden, men med vissa delar han erfarenheter från krig eller kamp mot brottslighet. I själva verket är hela hans liv en sorts krigsföring, först mot ryssar sedan mot brott och brottslingar.

Krig och krigserfarenheter har överhuvudtaget en rätt framträdande roll i Sariolas böcker. Många av personerna som beskrivs har en gemensam bakgrund som vapenbröder. Ibland öppnar dessa personkontakter möjligheter till sådana informationskällor som eljest skulle vara tillslutna. Ibland åter ger den plötsliga insikten om ett gemensamt krigsförflutet anledning till några extra glas och till att utbrista i den gamle militära kampsången "Eldankajärven jää". . .

Susikoskis, och också advokat Viimas, liv är mansliv. I det ingår

inte barn eller äldre, men väl bilar och kvinnor. Kvinnorna kan vara attraktiva eller oattraktiva, men sällan vanliga. De är fysiskt svaga, även om de har vältrimmade kroppar, och de är tekniskt okunniga. Intellectuella är de inte, men kunniga i bokföring och maskinskrivning. När de begår brott, gör de det i maskopi med män. Inom polisen och domstolsväsendet finns de inte på mer framträdande poster, men väl som kanslist.

Det kan kanske förefalla vara onödigt att reagera mot bristen på verklighetsöverensstämmelse i deckare eller att påtala reaktionära vinklingar hos en viss författare. Kanske det är att tillmäta för stor betydelse åt en deckarförfattare, som placerat in en internationell schablon i finsk omgivning, då man uppmärksammar hans verk och värderar dem på basen av en rättspolitisk ändamålsenlighetsprövning. För den vanliga läsaren är det kanske helt irrelevant om det som beskrivs är sant eller inte. Huvudsaken för honom är om boken är underhållande eller ej.

Sariolas, och många andra författares deckare kunde förbigås med en axelryckning, om man vore säker på att de vore betydelselösa som informationskällor, eller som attitydbildare. Att de inte är det, bevisas redan av att polisen uppmärksammat hans produktion och givit honom sin hedersbetygelse. Därtill kommer att han, genom sin lätta skrivstil, genom sina generaliseringsar och just genom att bygga på existerande föruppfattningar, blivit de stora upplagornas författare. Läsarna litat på att Sariola har någonting att ge dem, lättillgängligt och oproblemiskt.

I finsk deckarlitteratur har Sariola länge stått som det enda stora namnet. Som deckarförfattare har han varit lika magistral som Susikoski eller Viima i hans verk. Detta gör kritiken ännu mer befogad. I bästa fall är den dock försenad. Under de allra senaste åren har några nya namn kommit upp, bland dem en skrivande kriminalpolis, Matti Yrjänä Joensuu. I två böcker har hans polis, kommissarie Harjunpää, försökt uppträda som en mänsklig polis med vanliga mänskliga behov och brister. Kanske han så småningom kan ge behövlig tilltro till att även den finska detektiven passerat övermenschäldern.

Hänvisningar:

- Anttila, Inkeri & Törnudd, Patrik. Kriminologi i kriminalpolitiskt perspektiv. Stockholm 1973.
Broberg, Jan. Ett koppel blodhundar. Halmstad 1974.
Broberg, Jan. Flera stora detektiver. Stockholm 1974.